

BADIIY ASAR BOIGRAFIYASI BILIMDONI

To'rayeva Dilnoza Nematullaevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Guliston davlat universiteti

E-mail: dilnozatorayeva1983@yandex.ru

***Annotatsiya.** Maqolada badiiy ijod jarayoni, adabiy asarlarining ijodiy niyat sifatida yuzaga kelishi va badiiy talqin xususiyatlari bevosita ijodkor shaxsiyati bilan bog'liqligi alohida adabiy hodisa ekanligi istiqloq davri o'zbek adabiyotshunosligining yetakchi xususiyatlaridan biri sifatida ochib berilgan.*

***Tayanch so'z va iboralar:** estetik ideal, milliy nasr, obraz, psixologizm, ijodiy laboratoriya, majoziylik, badiiy g'oya, ijodiy niyat, badiiy uslub.*

Badiiy so'zda hikmat, ma'rifat, ta'lim-tarbiya, ma'naviy-axloqiy madaniyat va hayot falsafasi umumlashgan bo'ladi. "So'z boqiy, suhbat boqiy, boisi – so'z qarimaydi, so'z eskirmaydi, deganlaricha bor. Ellik yil ko'rishmagan tanishimizni ko'zlari bilan so'zlaridan tanib olamiz. O'y-fikrlarimizni, his-tuyg'ularimizni o'z bag'riga olib ardoqlaganligi uchun ham so'zlar shunaqa qadrli. Hikmat, mexr, sehr, qahr ma'nolarini yashiringanligi boisidan ham so'zlar aziz va ardoqli" [<https://telegra.ph/1:1>]. So'zning boqiyliigi va uning nechog'li ardoqli ekanligini aytgan olim No'mon Rahimjonovning ham har bir aytgan so'zi o'git edi. Samimiy, mehribon ustozning ibratli, mag'zi to'q gaplari hamon qulog'imizda jaranglaydi, qalblarimizda esa mangu yashaydi. Ohangini mayinligi har bir insonning qalbidan joyolardi. Ularning suhbatlarida bir bo'lgan kishi yana o'sha suhbatni qo'rsardi. Ustozni xotirlar ekanmiz, ko'z oldimizda domlani nim tabassum qilib turgan samimiy chehralari namoyon bo'ladi. Ustoz ham jahon, ham o'zbek adabiyotini bilimdoni sifatida o'z so'ziga, o'z yo'li, yo'nalishiga ega olim edi. Ustoz ko'p so'zlamasdi. Oz so'zida ham ma'no, mantiq bo'lardi. Adabiyotshunos sifatida qaysi mavzuda gapirmasin, shu masalani bilimdoni sifatida qat'iy nazariy to'xtamga ega fikrlarini ayta oladigan haqiqiy olim edi. Ular shunday ite'dodga ega edilarki, suhbatlari asnosida bir vaqtning o'zida bir qancha qimmatli nazariy qarashlarni aytib ketardilar. Ilm yo'lini tanlagan har bir shogirdiga jonkuyarlik bilan munosabatda bo'lar edilar.

Badiiy tafakkur madaniyatining burchi, mas'uliyati, vazifalari nechog'li zalvorli ekanini ustoz filologiya fanlari doktori, professor Rahimjonovning ilmiy qarashlari yana bir karra yodimizga soladi, olim yaratgan har bir ilmiy asar milliy istiqloq manfaatlaridan kelib chiqib, umumbashariy ma'naviy-intellektual qadriyatlar, ilmiy tadqiqotlar yaratishga da'vat etadi. Adabiyotshunos olimning tadqiqotlaridagi qimmatli nazariy qarashlari adabiyotshunoslikning dolzarb muammolariga bag'ishlanganligi bilan ajralib turadi.

Dunyo adabiyotshunosligida badiiy ijod jarayoni, tasvirlanayotgan voqea-hodisalarga muallifning g'oyaviy-hissiy munosabati, obrazlar tizimining tanlanishi va

qo'yilgan muammoni ular vositasida poetik idrok etishi-yu, chiqargan badiiy hukmi, estetik ideali, dunyoqarashi, madaniy-ma'rifiy darajasi, hayotiy tajribasi, malakasi, iste'dod va salohiyatining quvvati, estetik talqin muammolari, umuman olganda, yozuvchi ijodiy laboratoriyasining o'ziga xos jihatlari izchil o'rganilgan. Har bir davr adabiyotshunosligida badiiy asarning yuzaga kelishi bilan bog'liq ijodiy jarayonni o'rganilishi lozim bo'lgan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblangan. Jumladan, asarning g'oyaviy niyatdan ibtidolanishi hamda badiiy talqin xususiyatlari, ayni adabiy hodisalarni chuqur bilish, uning estetik vazifalarini aniqlash va bu orqali adabiyotshunoslik erishgan yutuqlar mohiyatini ochib berish zaruratini yuzaga keltiradi. Hayotiy voqea-hodisalar ijodiy laboratoriyadan ibtidolanib, ijodkor qalbi, dunyoqarashi va ruhiy olami bilan bog'liq ravishda shakllanadi. Badiiy asar g'oyasining paydo bo'lishi, uning tugal holatga kelishi, yozilish jarayonida yozuvchi ko'nglida kechgan po'rtanalarning barchasi ijodiy laboratoriyaning o'ziga xos, individual hodisa ekanini ko'rsatadi. Shuning uchun, badiiy ijod jarayonda tug'ilgan yangi voqelik, xususan, epik nasrning hikoya, qissa va roman janrlari namunalari ham konkret adib ijod laboratoriyasi asrorlari negizida xolis tadqiq etilishi mumkin.

Jumladan, olimning "Badiiy asar biografiyasi" nomli tadqiqotida so'z san'atkorlarining ijodiy laboratoriyasiga, asarlarining g'oyaviy niyat sifatida yuzaga kelishi va badiiy talqin xususiyatlariga bag'ishlangan. Aniqrog'i, XX asr o'zbek adabiyotining yorqin namoyondalaridan biri akademik-adib Izzat Sultonning shaxsi va u yaratgan asarlarning badiiy talqini sinchkovlik bilan tadqiq etilgan. Unda ijodkorning bolalik bog'laridan taqdir so'qmoqlariga nazar tashlagan olim, estetik ongning shakllanishi va badiiy tuyg'u evrilishlarini taftish etadi. Badiiy g'oya sehri bilan sirlashar ekan, ijodiy niyatning yuzaga chiqish omillarini o'rganadi. Adibning "Alisher Navoiy" dramasi yaratilish tarixini, "Imon" pyesasining sahna talqinlarini, "Oydin kecha asirligida" asarida ma'naviy-axloqiy masala qirralarini tadqiq etadi. Bunda olim badiiy asar maydonida hayot haqiqati va badiiy to'qimaning nechog'li o'rni katta ekanligini ta'kidlab o'tadi. Izzat Sultonning adabiy-estetik qarashlariga oid bu qimmatli fikrlari bilan adib shaxsi va ijodi bilimdoni sifatida namoyon bo'ladi. Bu tadqiqotda Izzat Sulton asarlarining badiiy g'oya tariqasida tug'ilishi va yozilish jarayonlari haqida, badiiy idrok va ifoda ma'nolari, estetik qarashlari xususida baxs yuritiladi. Bunda adabiyotshunos olimning ustoz Izzat Sulton bilan olib borgan ko'p yillik muloqotlari, suhbatlari, kuzatishlari asosida yuzaga keladi. Bu tadqiqot akademik-adibning o'z e'tiroflari orqali ijodiy dunyo sirlaridan xabardor etadi.

Asrlar davomida shakllangan adabiy ijod va ijodiy jarayonning turfa xil xususiyatlari haqidagi qarashlarda bu tushunchaning o'ziga xos murakkabligi mujassamlashgan. "Badiiy adabiyot alohida yozuvchilarning ijodlaridan tarkib

topadi. Shuning uchun adabiyotni tadqiq qilar ekanmiz, ma'lum asarlarni konkret yozuvchilar qanday yaratganligini o'rganmasdan va umumlashtirmasdan turib nazariy xulosalarga kelolmaymiz" [Адабиёт назарияси.1:92]. Badiiy asarning yuzaga kelishi bilan bog'liq jihatlar u haqidagi qarashlarni yanada oydinlashtiradi. Asar mohiyati sari yo'l ochadi. Ijodiy niyatning tug'ilishiga turtki bo'lgan turli omil, uning badiiy g'oyaga aylanishi, umuman, badiiy asarning maydonga kelishiga qadar bo'lgan jarayon yozuvchi ijodiy laboratoriyasini tashkil qiladi. "Ijodkor shaxsiyati va iste'dod qirralari, asar va shaxs munosabatlari, badiiy g'oya urug'ining ko'ngilga tushishi, kurtak tugishi, nish urib, barg yozishi, barq urib gullashi – o'zi bir go'zal va jozibali jarayon. Ilmda ijodkor laboratoriyasi deb ataluvchi bu sehrli olam adabiyotshunosligimizda nisbatan kam o'rganilgan. U mutaxassislarni ham, keng kitobxonlar ommasini ham doimo qiziqtirib keladi" [Раҳимжонов N. 2:4], – deb ta'kidlaydi adabiyotshunos N.Rahimjonov. Demak, adabiyotshunoslik ilmida yozuvchi ijodiy laboratoriyasini o'rganish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri ekan, uni atroflicha tadqiq qilishga zarurat bor. Bu jarayon bilan bog'liq jihatlariga e'tibor berish badiiy asar mohiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Badiiy asarni o'qish kitobxonga estetik zavq bag'ishlasa, uning yaratilish davridagi jarayon yozuvchidan juda katta ijodiy mehnat va izlanish talab qiladi. Bu jarayonni amalga oshirishda yozuvchi ijodiy imkoniyatini ishga soladi. Badiiy ijod jarayonida yozuvchining iste'dodi, ilhomi, mehnati, dunyoqarashi va fantaziyasi muhim o'rin tutadi. Yozuvchi ijodiy laboratoriyasini o'rganish shu omillarni bilishdan boshlanadi. Ijod qilish turfa adabiy omillar – badiiy g'oyaning tug'ilishi, ijodiy reja, yozishga kirishish, qahramon tanlanishi, kutilmagan holatlardan unumli foydalanishdan iborat. "Har bir asar qog'ozga tushmasdan oldin yozuvchining ko'nglida, o'ylarida ma'lum bir yetilish davrini o'taydi. Shu sababli ijodiy jarayonning hamma tadqiqotchilari ilk rejaning tug'ilishini haqli ravishda yozuvchining ichki dunyosiga bog'liq ravishda o'rganadilar" [Адабиёт назарияси.1979.1:92]. Demak, badiiy asar tugal holatga kelishidan oldin adib ko'nglida yetilar ekan, ijodiy jarayonga xos jihatlarni dastlab uning ichki dunyosiga bog'liq ravishda o'rganish maqsadga muvofiq. No'mon Rahimjonov "Badiiy asar biografiyasi"da Izzat Sultonning badiiy adabiyot, san'at, adabiyot ilmiga doir adabiy-estetik hamda, ma'rifiy qarashlarini bayon etadi. Akademik-adbning badiiy ijod jarayoni, adabiy asarlarining ijodiy niyat sifatida yuzaga kelishi va badiiy talqin xususiyatlari bevosita ijodkor shaxsiyati bilan bog'liqligi alohida adabiy hodisa ekanligi istiqbol davri o'zbek adabiyotshunosligining yetakchi xususiyatlaridan biri sifatida ochib beriladi. Shu bilan birga, adabiyotshunos olim badiiy asarda tasvirlangan voqea-hodisalarga muallifning g'oyaviy-hissiy munosabati, obrazlar tizimining tanlanishi va qo'yilgan

muammoni ular vositasida poetik idrok etishi hamda badiiy hukm chiqarishi yozuvchi ijodiy laboratoriyasining asosi ekanligini ta'kidlab o'tadi.

Umuman olganda, adabiyotshunos No'mon Rahimjonov badiiy asar takomilida adib estetik ideali, dunyoqarashi, madaniy-ma'rifiy darajasi, hayotiy tajribasi, malakasi, iste'dod va salohiyatining quvvatiga asoslangan ijodiy jarayonning o'rni muhimligini Izzat Sulton asarlari tahlili asnosida tadqiq etadi. Ularda badiiy g'oya, ijodiy tasavvur va estetik talqin masalasini tadqiq etishda adib ijodiy "men"i, fikr-qarashlari strukturasi, yozuvchi va badiiy asar juftligi, ijodkor poetik olami va ma'naviy-ruhiy dunyosi yaxlit adabiy jarayon kontekstida o'rganadi. Olimning adabiyotshunoslikda badiiy asar biografiyasi bilimdoni sifatida o'rni katta ekanligini alohida qayd etish lozim.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Адабиёт назарияси. II жилдлик. (М.К.Нурмухаммедов таҳрири остида), – Т.: Фан, 1978-1979. – 416 б, – 445 б.
2. Раҳимжонов Н. Бадий асар биографияси. – Т.: Фан, 2008. – 262 б.
3. Раҳимжонов Н. Бадий сўз эстетикаси. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодтй уйи, 2017. – 233 б.
4. Turaeva, D. PROCESS OF FICTION CREATIVITY AND WRITER'S SKILL. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych, 70.
5. Nematullaevna, T. D. (2019). THE PROCESS OF LITERARY CREATIVITY AND AESTHETIC INTERPRETATION. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 8(3), 49-53.
6. Nematullaevna, T. D. (2022). THE WRITER'S WORLD VIEW AND ARTISTIC IDEA. Open Access Repository, 9(12), 163-174.